

POSTMODERN DÖNEMDE BİR CAMİ KURGULAMAK

BUILDING A MOSQUE IN THE POSTMODERN ERA

ALİ KEMAL ACAR

DR., MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI / ANKARA

DR., MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION / ANKARA

racalamekila@hotmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-7011-5864>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1255663>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
23 Şubat / February 2022

Kabul Tarihi / Accepted
17 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as

Acar, Ali Kemal, "Postmodern Dönemde Bir Cami Kurgulamak [Building a Mosque in the Postmodern Era]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 10/1 (Haziran/June 2023): 201-224.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

POSTMODERN DÖNEMDE BİR CAMİ KURGULAMAK

Öz

Cami geleneksel dönemin bugün de varlığını koruyan; maddi ve manevi özellikleriyle binanın ötesinde anlamı haiz bir kurumdur. Çalışmada bu kurum iç ve dış tasnifiyle ele alınmıştır. Dış kısmı caminin mimarisi ve müstemilatı, iç kısmı ise işlevi olarak kurgulanmıştır. Cami mimarisi, işleviyle kıyaslandığında üzerinde daha çok çalışılan bir alan olduğu görülmektedir. Burada ise fiziksel yapının işlevle olan bağı öncelenmiş daha bütüncül bir yaklaşım benimsenmiştir. Mabedin işlevi doğal olarak mimari ve müstemilatıyla da ilgili görünmektedir. Bu bakımdan çalışmayı farklı kılan yönü kapsayıcılığıdır. Postmodern dönemde din tüketime konu edilmek istenmekte, değerler dizisinde meydana gelen değişiklikler geleneksel dönemin bugün de varlığını koruyan önemli bir kurumu olan Caminin işlevlerinde etkili olmaktadır. Özellikle bireycilik, sosyal ilişkilerin zayıflaması, özgürlük, sanallaşma, hızlı yaşam, kentleşme ve sekülerleşme gibi bugünün değerler dizisi mabedi birçok yönden etkilemektedir. Dine yönelik her imkânın ya da tehdidin camiye de doğrudan etkileyeceği öngörülebilir. Bu kurumun sabiteleri olsa bile nasıl aile, eğitim, hukuk vb. kurumlar değişimler geçirdiyse bu değişimden dinin, konumuz çerçevesinde camilerin de etkilendiği görülebilmektedir. Geleneksel dönemde hayatın merkezinde cami yer almakta, merkezin hayatını da o şekillendirmekteydi. Bir yapı zinciri olarak özellikle külliyelerde cami, mektep, medrese, han, kervansaray, hamam, imaret gibi binalar tesis edilmişti. Yapının merkezinde cami yer alıyor, ihtiyaçlar doğrultusunda diğer yapılar inşa ediliyordu. Bu bakımdan cami çok fonksiyonlu, hayatın içinden bir yapı olarak varlık gösteriyordu. Modern dönemde ise şehirler bu değer dizisine göre oluşturulmadığı için mabet artık şehri oluşturan unsurlardan yalnız biri durumuna geldi. Görece işlevselliğini de kaybetti ve bu fonksiyonlarını başka kurumlara devretti. Caminin mahalle ve muhitte ilişkisi de zayıfladı. Kültür ve felsefe etrafında ele alınmasına karşın sosyal ve kültürel olarak toplumun nabzının attığı merkez olma durumunu koruyamadı. Formel eğitim kurumlarıyla karşılaştırıldığında eğitim kurumu işlevini üstlenemediği de iddia edilebilir. Fiziki olmasa da ruhen toplum cami ilişkisi de oluşturulamadı. Cami, zaman ve mekânla ilişkili bir ibadethaneden öteye götürülemedi. Dahası en önemli işlevi olan namaz konusunda da beklenen ilgiyi göremedi. Bunun çoklu sebepleri olsa da hayatın her alanını etkileyen modernleşmenin şemsiye bir nedenler kümesini barındırdığıyla yetinilebilir. Günümüzde caminin işlevinin azalması sorun alanı olarak belirlenmiştir. Burada, Postmodern dönem ve özelliklerini dikkate alması gereken Caminin ne gibi refleksler gösterebileceğinden hareket edilmiştir. Külliye ve yurtdışı camileri örneklerinden de yararlanarak müstemilat ve işlev önerilerine yer verilmiştir. Eğitim faaliyetleri; sosyal, kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklerle genç, kadın, ihtiyar gibi her yaş ve cinsiyet grubuna uygun çalışmalarla caminin işlevinin artırılmasının mümkün olduğu sonucuna varılmıştır. İhtiyaç duyulan yerlerde dünün külliyesinin bugüne evrilmiş özellikleriyle bir binalar topluluğu kurgulanabilir. İmam hatip okulları ve / veya ilahiyat fakültesi bahçelerinde bu dönem öğrencilerinin istek ve ihtiyaçlarına yönelik pansiyon, spor merkezi, kütüphane gibi hizmetler sunabilecek camilerin varlığı anlamlı olacaktır. Caminin yıllık, aylık ve haftalık eğitim müfredatı; konu, yaş grupları gibi değişkenlerle geliştirilebilir. Sadece dini alanda değil toplumu ilgilendiren tüm alanlarda seminer, kurs ve eğitimlerin verilmesi düşünülebilir. Camilere kütüphane, ders çalışma odaları, etüt merkezleri gibi işlevler kazandırılmaya başlansa da ülke genelinde gereksinim duyulan yerlerde bu uygulama yaygınlaştırılabilir. İhtiyaç sahibi öğrenciler için butik pansiyonlar düşünülebilir. Dış kısmında ise taklit, ilkesiz yaklaşım gibi eleştirilerin dikkate alınması gerektiği, mimaride gelenekselden yararlanan, modern unsurları da dikkate alan sentez bir

yaklaşımına ihtiyacın olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Mevcut olumsuz örnekler dikkate alındığında tasarım, mimari ve mühendislik uygulamalarına ihtiyaç vardır. O takdirde ihtiyaçlar merkez alınarak istek ve beklentilere karşılık verebilecek, büyüklük, mimari özellik, ferahlık ve estetiğe sahip, kullanışlı cami ve müştemilatı yapılmalıdır. Bunların aidiyet hissi yaratmaları, kabullenilmeleri ve kullanılmaları da önem taşımaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi ile veriler elde edilmiş ve verilerin içerik analizleri yapılmıştır. Karşılaştırma, yorum, varsayım ve değerlendirmelere gidilerek düşünce ve fikirler, eldeki veriler çerçevesinde yorumlanmaya çalışılmıştır. Somut önerilere yer verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Cami, Caminin İşlevleri, Cami Mimarisi, Cami Etkinlikleri.

BUILDING A MOSQUE IN THE POSTMODERN ERA

Abstract

The mosque preserves the existence of the traditional period; It is an institution that has a meaning beyond the building with its material and spiritual characteristics. In this study, this institution has been handled with its internal and external classification. The exterior is designed as the architecture and outbuildings of the mosque, and the interior as its function. It is noteworthy that there are more studies on architecture in the literature than its function. In this study, the focus was on the function of the mosque, and the discussions on architecture were not ignored. The function of the temple naturally seems to be related to its architecture and outbuildings. In this respect, it is thought that the aspect that makes the study different is its inclusiveness. In the postmodern period, religion is intended to be the subject of consumption, and the changes in the series of values also affect the functions of the Mosque, which is an important institution of the traditional period that still maintains its existence today. Today's set of values such as individualism, weakening of social relations, freedom, virtualization, fast life, urbanization and secularization affect the temple in many ways. It can be predicted that every opportunity or threat to religion will directly affect the mosque. Even if this institution has constants, how can family, education, law and so on. If institutions have changed, it can be seen that religion and mosques were also affected by this change. In the traditional period, the mosque was at the center of life, and it shaped the life of the center. As a building chain, buildings such as mosques, schools, madrasas, inns, caravanserais, baths, and soup kitchens were established, especially in the kulliyes. The mosque was located at the center of the building, and other buildings were built according to the needs. In this respect, the mosque existed as a multifunctional, life-like structure. In the modern period, however, the temple has become only one of the elements that make up the city, since the cities were not built according to this set of values. Although there are multiple reasons for this, it can be contented that modernization, which affects all areas of life, contains an umbrella set of reasons. Today, it can be seen that the function of the mosque has decreased. This place was determined as the problem and focused on what can be done to increase the functions of the mosque. By making use of the examples of the kulliyeh and foreign mosques, outbuildings and function suggestions are included. educational activities; It has been concluded that it is possible to increase the function of the mosque with social, cultural, artistic and sportive activities and works suitable for all age groups such as young, women and old people. On the exterior, it has been concluded that criticisms such as imitation and unprincipled approach should be taken into account, and that a synthesis

approach is needed that makes use of the traditional in architecture and considers the modern elements. Qualitative research method was used in the study, data were obtained by document analysis and content analysis of the data was made. By making comparisons, interpretations, assumptions and evaluations, thoughts and ideas were tried to be interpreted within the framework of the available data. Concrete suggestions have been tried to be included.

Keywords: Religious Education, Mosque, Functions of Mosque, Mosque Architecture, Mosque Activities.

GİRİŞ

G eçmişe kıyasla görece merkezi bir yeri olmasa, işlevlerini kaybetse de cami, manevi olduğu kadar maddi âleme hitap eden, mimari, tarihi, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel birçok özellikleri barındıran, bina olmanın ötesinde anlamı haiz bir yapıdır.¹ Bu binalar, anıt yapı özelliği, sadeliğin yanında ihtişamı, yıllara meydan okuyuşu gibi hususlarıyla varlık göstermektedir. Cami adıyla müsemma, bir merkez oluşturmakta, sosyal-kamusal bir yapı olarak anıt, simge, sembol ve işaret değeri taşımaktadır.² Yaptıran, yapan ve inşa edildiği dönem hakkında verdiği bilgiler ise tarihi yönüne ışık tutmaktadır. Camiler dinin birleştirici ve bütünleştirici boyutunun somutlandığı yerler olarak da ele alınabilir.³ Dini, kültürel, sosyal, sembolik vb. çok yönlülüğüyle cami toplumsal kimliği de kaynaklık etmektedir.⁴ Müslümanların yaşadıkları yerleşmelerin belirleyici kentsel işaretleri de kabul edilebilir. Kimlik ve bellek aracı olarak camiler birer kültür elçisi olarak da nitelenebilir.⁵ Aynı zamanda farklı yaş gruplarına sunduğu imkânlarla bir eğitim kurumudur. Camiler; bilim, teknoloji ve sanatın seferberliğinde mikro bir kozmos oluşturma çabası olarak da okunabilir. Başka dünyaya adım atmanın, kutsala dair bilinç oluşturanın

¹ Selçuk Taşar - Halil İbrahim Düzenli, "Türkiye'de Cami Gündemi, Medya ve Mimarlık (2009-2013): Şakirin, Mimar Sinan, Çamlıca ve Sancaklar Camileri Üzerine", *Milel ve Nihal* 17/2 (2020), 299-332, 300; Emin Selçuk Taşar, *Aslında Neyi Konuşuyoruz: Türkiye'de Cami Tartışmalarına (2009-2013) Yönelik Bir Söylem Analizi* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 102.

² Sena Işıklar Bengi - A. Yağmur Topraklı, "Kullanıcı Beklentilerinin Modern Bir Cami Örneği Üzerinden İncelenmesi", *Mimarlık ve Yaşam Dergisi* 5/1 (2019), 41-55, 41.

³ Zeki Tan, "Farklılıkları Bir Arada Yaşatmada Camilerin Önemi ve Yeni Mabet Dilinin İnşası", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/15, 109-123, 122; Şuayip Kurnaz, "Camilerin Toplumsal Kimlik ve Değerlerin Oluşmasındaki Rolü" (İzmir: Dokuz Eylül üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 70; Murat Kubat, "İslâm Toplumunun Birlik ve Beraberliğini Sağlama Merkezleri Olarak Câmî ve Mescidler", *Birey ve Toplum* 10/20 (2020), 5-31, 27.

⁴ Neval Konuk Halaçoğlu, "Nüfus Mübadelesi Sonrası Yunanistan Veria (Karaferye) Şehrinde Ev Olarak Kullanılan Camiler", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6/3 (2020), 1109-1133, 1116; Abdullah Gedil, *Türkiye'de Son Dönem Cami Tasarımında Merkezi Kubbeli Mekân Kurgusunun İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 163.

⁵ Süleyman Faruk Göncüoğlu, "İlk Mescitten Bugüne Camii", *Yenifikir* 18 (2017), 87-91, 88.

mekândır. İnananları imge ve sembollerin varlığıyla biçimlenen geçmiş ve geleceğe dair anlatılarla dinsel bir deneyime dâhil etmektedir.⁶

Bugünün hâkim değerler dizisi mabedi de etkileyen özelliklere sahip görünmektedir. Değerler dizisi bugünün birey ve topluluklarını etkileyen olay ve olgular olarak ele alınabilir. Şemsiye kavram; gelenek sonrası dönem, postmodern dönem gibi isimlendirilmelere sahiptir. Cami açısından özellikle bireycilik, sosyal ilişkilerin zayıflaması, özgürlük, sanallaşma, hızlı yaşam, kentleşme ve sekülerleşmenin başat değerler olduğu değerlendirilebilir. Dinin bu dönemde tüketime konu edilmek istenmesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Nihayetinde caminin ibadet, sosyalleşme, eğitim, sosyo-kültürel etkinlikler gibi alanlarda bu değerler dizisinden etkilenmesi kaçınılmazdır. Bunun bir sonucu olarak değer, işlev ve camiye bakış hususlarında değişimler yaşanmaktadır. Caminin sadece ibadetle sınırlı algılanması bu değerler dizisiyle irtibatlı okunabilir.

Postmodern dönemde yaşayan insanların istek, arzu ve beklentileri ile mabedin iç ve dış ya da fiziksel ve işlevsel özelliklerinin birbirine yaklaştırılması gerektiğinden hareket edilebilir. Geçmişle kıyaslandığında nüfusun ağırlığının kentlerde yaşadığı, kentte her şeyin ticarete konu olduğu, geçim imkanlarının değiştiği, insan ilişkilerinin zayıfladığı bir vaziyet söz konusudur. Kent; trafik, hızlı bir hayat, kirlilik ve yalnızlık gibi birçok olumsuz özelliği de ihtiva etmektedir. İletişim kanallarının çokluğu tutum ve davranışlarda çoklu örneklerden harekete imkan sağlamaktadır. Din açısından bakıldığında dinin de ticarete konu edildiği, bilgi kirliliğinin yaşandığı görülmektedir. Yeni dini hareketlerin arttığı, dünya-ahiret ikilisinde eğilimin dünya hayatına yöneldiği gibi değişimler yaşanmaktadır. Yalın ifadesiyle mabedin bütün bunları dikkate alan refleksler göstermesi gerekmektedir.

Geleneksel dönemde hayatın merkezinde cami yer almakta, merkezin hayatını da o şekillendirmekteydi.⁷ Bir yapı zinciri olarak özellikle külliyelerde cami, mektep, medrese, han, kervansaray, hamam, imaret gibi binalar tesis edilmişti.⁸ Yapının merkezinde cami yer alıyor, ihtiyaçlar gereğince de diğer yapılar inşa ediliyordu. Bu bakımdan cami çok fonksiyonlu, hayatın içinden bir yapı olarak varlık gösteriyordu. Modern dönemde ise şehirler bu değer dizisine göre oluşturulmadığı için mabet artık şehri oluşturan

⁶ Havva Sargın, "Havra, Kilise ve Cami İç Mekânlarına İbadethane Kimliğini Kazandıran Mekânsal İmge ve Sembollerine İlişkin Ortak Kavramlar" (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 190-191.

⁷ Kurnaz, "Camilerin Toplumsal Kimlik ve Değerlerin Oluşmasındaki Rolü", 71.

⁸ Hamza Keleş - Mustafa Can, "Bir Eğitim, Kültür, Sosyal ve İbadet Müessesesi Olarak Gazi Bodur Hüseyin Paşa'nın Taşlıca'daki Vakıf Eserleri", *Kastamonu Education Journal* 26/4 (2018), 1289-1296, 1295.

unsurlardan yalnız biri durumuna geldi.⁹ Görece işlevselliğini de kaybetti ve bunları başka kurumlara devretti. Caminin mahalle ve muhitle ilişkisi de zayıfladı. Kültür ve felsefe etrafında ele alınmasına karşın sosyal ve kültürel olarak toplumun nabzının attığı merkez olma durumunu koruyamadı. Eğitim kurumu işlevini de üstlenemedi. Fiziki olmasa da ruhen toplum camii ilişkisi de oluşturulamadı. Cami, zaman ve mekânla ilişkili bir ibadethaneden öteye götürülemedi.¹⁰ Dahası en önemli işlevi olan namaz konusunda da beklenen ilgiyi göremedi.¹¹ Bunun çoklu sebepleri olsa da hayatın her alanını etkileyen modernleşmenin şemsiye bir nedenler kümesini barındırdığıyla yetinilebilir.

Mabedin farklı yönleriyle değerlendirilmesi mümkündür. Literatürde caminin fiziksel yapısının daha çok tartışıldığı görülmektedir. Cami mimarisine ilgili çalışmalarda başat kavramın “taklit” olduğu belirtilebilir. Mimaride ilkesizliğin hâkim olduğu, caminin görece atıl kullanımı da öne çıkan hususlardır. Burada geleneksel, modern ve sentez yaklaşımlarla cami mimarisi değerlendirilmiş, güncel sorunlar da tartışılmıştır. Çalışmada var olma ile fonksiyon arasındaki ilişkiden mülhem, işlev konusunun üzerinde durulması gerektiğinden hareket edilmiştir. Mimari yapıyla kıyaslandığında caminin işlevinin daha az konu edildiği de belirtilmelidir. İşlevin hem bina hem de yürütülen faaliyetlerle ilişkili olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Mimari konusundaki tartışmalara yer verilse de asıl odaklanılan caminin işlevinin artırılmasına yönelik olmuştur. İşlevin artırılmasında ikili bir alan belirlenmiştir. İlki çocukluk, gençlik, kadın gibi yaş grupları ve cinsiyeti, ikincisi ise eğitim faaliyetleri, sosyal, kültürel, sanatsal ve sportif etkinlikleri içermektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Cami ile ilgili literatür taranmış önce betimsel analiz sonrasında da içerik analiziyle kavramsal çerçeve ortaya çıkarılmıştır. “Müştemilat ve işlev” kavramları çalışmada merkeze alınmıştır. Karşılaştırma, yorum, varsayım ve değerlendirmelerle elde edilen veriler tartışılmıştır.

1. DIŞ GÖRÜNÜM

Dış görünüm ile kastedilen caminin mimarisidir. Cami mimarisine yönelik değerlendirmeler taklit ve modern yapılar, sentez yaklaşımlar olarak ele alınabilir.

⁹ Recep Şentürk, “Cami İslam Toplumunun Kalbidir”, *Diyanet Aylık Dergi* 322 (2017), 28-31, 30.

¹⁰ Göncüoğlu, “İlk Mescitten Bugüne Camii”, 88.

¹¹ Rümeyza Yılmaz, *Sosyal Değişim Açısından Mabetlerin Kurumsal İşlevselliği İstanbul Camileri Örneği* (İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 139.

1.1. Mimaride Geleneksel Yaklaşım

Mimarlığın teknolojik gelişmeler, sosyokültürel değişimler, tasarım anlayışları gibi değişim ve gelişime uyum sağlamasına rağmen, dini yapı mimarisinde bazı kalıpların ve biçimlerin dışına çıkılamadığı belirtilmektedir.¹² Burada itiraz noktası eskinin tekrarı üzerinedir. Selimiye Camii örneğinde olduğu gibi klasik cami formları cami algısında ön plandadır.¹³ Bu yönüyle Klasik Osmanlı mimarisinin taklidi eleştiri konusudur. Geç Osmanlı ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde taklit yerine yeni yapılar denenmişken son dönemde bu şablonun dışına çıkan uygulama sayısının azlığı gündeme getirilmektedir.¹⁴ Cami mimarisinde kendini tekrar ve taklit eden, “tasarımcı” niteliğe sahip olmayan bir yaklaşım hâkimdir.¹⁵

16.yy dini mimarisinin taklit edilmesinde zirve döneminin yapıları oluşu etkili görünmektedir. Cami yaptırma dünyanın hâkimi ve dinin hizmetkârı olan sultanlar için bir hükümdarlık sembolüdür. Saltanatın ve dinin gücünü simgelemektedir. Adak ya da zafer anıtı olarak inşa edilmeleri ve yaptırınların sonsuzluk arzularının mimari birer ifadesi olarak okumak da mümkündür.¹⁶ Dini gayret, i'la-yı kelimetullah, sadaka-i cariyeye gibi manevi motivasyonların da burada öncelikli olarak yer alması gerekir. Diğer yandan taklidin varlığı bir imparatorluğun ifadesini ortaya koyan dini yapılar oluşu ve Sinan etkisi olarak değerlendirilmektedir.¹⁷ Mevcut yaklaşım atalara saygıyı içermekle birlikte fikri yormadan, yapılmış icranın kolaylığıyla ilişkilendirilmektedir. Bu yönüyle gelişimi tıkayan, yeni fikirleri durduran, taklitçiliği teşvik eden bir mimari yaklaşımın tabulaştırıldığı üzerinde durulmaktadır.¹⁸ Mimari yapı simgesel anlamını çağlar ötesine taşıma kabiliyetine sahiptir. Bu simgenin taklidi ise bundan yoksun görülmektedir. Nihayetinde mimari içinde bulunduğu dönemin siyasi, sosyolojik, ekonomik vb. tüm unsurlarının bir

¹² Elif Sağır – Gül Deniz Dokgöz, “Türkiye’deki Cami Mimarisinde Taklit Sorunsalı”, 2. Uluslararası Mimarlık ve Tasarım Kongresi, ed. Gökşen Aras (Çanakkale: Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları, 2018), 119-124, 123.

¹³ Fatma Zehra Sarıhan, *Türk Mimarisinde Cami İmajı Algısı (Biçim-Form Üzerinden Bir Yaklaşım)* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 56; Mehmet Cercis Erişmiş, *Mehmet Esat Serezli’nin “Selimiye Camii Defteri” İçeriği ve Mimarlık Tarihi Yazını Açısından Değerlendirilmesi* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016), 144; Gedil, *Türkiye’de Son Dönem Cami Tasarımında Merkezi Kubbeli Mekân Kurgusunun İncelenmesi*, 165.

¹⁴ Meltem Özçakı, “Çağdaş Cami Mimarisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Border Crossing* 8/1 (2018), 133-160, 150.

¹⁵ Sağır - Dokgöz, “Türkiye’deki Cami Mimarisinde Taklit Sorunsalı”, 119; Doğan Kuban, “Cami Tasarımında Sinan’ı İzlemek Bağlamında Uyarılar”, *Yapı* 353 (2011), 64-71, 68.

¹⁶ Nesrin Çiçek Akçıl Harmanakaya, *Mimar Sinan Camilerinde Sembolizm* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 289.

¹⁷ Elif Sağır, *Konvansiyonel Cami İmgesinin Yenilikçi Mimari Denemeler Üzerinden Okunması* (İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 63.

¹⁸ Göncüoğlu, “İlk Mescitten Bugüne Camii”, 89-90.

bileşkesinden oluşmaktadır. Aynı şartların sonucu olmadığı için benzer yapı taklit olarak isimlendirilmekte ve değere layık görülmemektedir.¹⁹

Taklidin arka planında ise toplumda değişmez bir cami imgesinin var olduğu, belli bir dönemin ya da üslubun idealize edildiği bir anlamıyla nihayete ulaşıldığı algısından hareket edilmektedir. Ayrıca teknolojik gelişmelerden yararlanılmaması ve alışılanın devam ettirilmek istenmesi gösterilmektedir.²⁰ Bugün için taklit, yapının birçok alanında sorunlar da üretmektedir. Bilimsel ve teknik gelişmeleri yok sayarak dünün mecburiyetleri bugünün gereklilikleri olarak mimaride devam ettirilmek istenmektedir. Bu da estetik, teknik ve kullanılabilirlik gibi alanlarda sorunlar ortaya çıkarmaktadır.²¹ Cami unsurları için gereği olmayan emek ve malzemenin sarf edildiği değerlendirilmektedir.²²

1.2. Mimaride Modern Yaklaşım

Klasik dönemin taklidi eleştirilse yeni üslup arayışlarına ihtiyaca dikkat çekilse²³ de dini mimaride çağdaş formlar, tasarımsal yenilikler ve yeni üslup arayışları da varlık göstermektedir.²⁴ İmkân verildiği ve cesaret gösterildiğinde taklit tipolojisinin dışına çıkabilmiş nitelikli camiler üretilebilmekte ve özellikle genç kullanıcılar tarafından da destek bulabilmektedir.²⁵ Burada dini mimariyi yalnız Sinan'ın üslubuyla devam ettirmeye çalışmak yerine Sinan olsaydı ne yapardı sorgulamasının bir mihenk olarak alınabileceği değerlendirilmektedir.²⁶ Bu yaklaşıma göre modern tasarım yeni bir çizgi, bakış ve yorum barındırmaktadır. Yenilik merak ve keşfetme duygularına hitap etmektedir. Kendini tekrar eden bir başarı yerine yeni ama başarı-

¹⁹ Bülent Oral, "Muhafazakâr Tutumun Estetik Sorunsalı Bağlamında Çağdaş Cami Mimarisi", *Sanat Tarihi Dergisi* 29/2 (2020), 489-519, 515.

²⁰ Özçakı, "Çağdaş Cami Mimarisi Üzerine Bir Değerlendirme", 133.

²¹ Oral, "Muhafazakâr Tutumun Estetik Sorunsalı Bağlamında Çağdaş Cami Mimarisi", 516.

²² Gedil, *Türkiye'de Son Dönem Cami Tasarımında Merkezi Kubbeli Mekân Kurgusunun İncelenmesi*, 166.

²³ Murat Oral, *Günümüz Cami Mimarisinde Kimlik ve Nitelik Sorunu -Konya Örneği-* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006), 186; Murat Oral – Mehmet Emin Başar, "Konya Kent Merkezinde Yer Alan Camilerin Mimari Özellikleri Açısından Analitik Değerlendirmesi", *Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 21/3-4, 143-155, 154.

²⁴ Nesibe Akbulut - Alev Eraslan, "Türkiye'de Çağdaş Cami Mimarisi Tasarımında Yenilikçi Yaklaşımlar", *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi* 35 (2017), 33-59, 57; Nesibe Akbulut, *Türkiye'de Çağdaş Cami Mimarisi Tasarımında Yenilikçi Yaklaşımlar* (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 185.

²⁵ Abdullah Said Taşdemir - Alev Eraslan, "Çağdaş Camii Tasarımında Yenilikçi Bir Yaklaşım. Marmara İlahiyat Camii; Plan ve İç Mekân Özellikleri", *ABMYO Dergisi*, 52 (2018), 55-70, 55; Esra Şahin Çelik, "Çağdaş Cami Tasarımlarına Yönelik Kullanıcı Algısı" (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 101.

²⁶ Erişmiş, *Mehmet Esat Serezli'nin "Selimiye Camii Defteri" İçeriği ve Mimarlık Tarihi Yazını Açısından Değerlendirilmesi*, 144; Gedil, *Türkiye'de Son Dönem Cami Tasarımında Merkezi Kubbeli Mekân Kurgusunun İncelenmesi*, 165; Hümeysra Doruk Keskin, *İslam Medeniyetinde Bir Sembol Olarak Cami: Günümüzdeki Camiler Etrafında Dini, Siyasi ve Estetik Tartışmalar* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 118.

sız bir mimari bile kopya bir üründen daha fazla dikkat çekebilmektedir. Yeni bir önermeyle ortaya çıktığı için güzelliği ve başarısı da savunulabilir görünmektedir.²⁷ Diğer yandan modern yapılar da eleştirilmektedir. Yakın zamanda inşa edilen bazı camilere yönelik değerlendirmelerde kiliseye benzerlikten öne çıkmaktadır. Osmanlı mimarisinden esinlenilmemesi, zihinlerde yer alan cami imgesine uymaması ve modern yapıların ruh taşımadıkları, maneviyat hissi uyandırmadıkları hususları vurgulanmaktadır.²⁸ Farklı bir bakış açısıyla var olanın korunması kimliğin korunmasıyla da özdeşleştirilebilir. O zaman kültürel kimliğin korunması için tevarüs edilen dini mimarinin de sürdürülmesi gerektiği iddia edilebilir. Zirveye ulaştığı da kabul edildiğinde dini mimari kalıplarının devamlılığının sağlanması ayrı bir önem kazanabilmektedir.

1.3. Geleneksel ve Modern Yaklaşımın Sentezi

Dünün tasarımını ve geliştirdiği sembolizasyonu bağlamından kopararak tekrarlamının anlamsızlığının yanı sıra yeninin bazen köksüzlüğe karşılık geldiği de görülebilmekte ve bir dengeye ihtiyaç var görünmektedir.²⁹ Aidiyet duygusunu zedeleyeceği için geçmişten kopmak kadar tarihsel gelişime aykırı olduğu için tamamıyla geçmiş kalıplara bağlı kalmak da doğru olmayacaktır.³⁰ Yeni tasarımlar gerçekleşse de ne derece kabul göreceği, benimsenme ihtimali ve süresi de görece belirsizdir. Diğer yandan Osmanlı camilerinin tekrar üretiminden halk rahatsız değildir. Camilerin simgesel anlamında minare ve kubbe vazgeçilmez görülmektedir.³¹ Bu cami tipi belleklerde yer alan bir tipolojidir. Bu yönüyle gelenekselle bağlantılı modern yapıların kabul edilebilirliği daha yüksek olabilecektir.³² Diğer yandan mimaride özgünlük de önemlidir. Taklidin olmaması yapıyı nitelikli kılmada tek başına yeterli de değildir. Gelenekten beslenen, özgünlüğüyle var olan bir mimari anlayışa ihtiyacı duyulmaktadır.³³

²⁷ Oral, "Muhafazakâr Tutumun Estetik Sorunsalı Bağlamında Çağdaş Cami Mimarisi", 516.

²⁸ Bengi - Topraklı, "Kullanıcı Beklentilerinin Modern Bir Cami Örneği Üzerinden İncelenmesi", 54; Sarıhan, *Türk Mimarisinde Cami İmajı Algısı (Biçim-Form Üzerinden Bir Yaklaşım)*, 56-57;

²⁹ Fatma Asiye Şenat, "2018 Yılında Gerçekleştirilen Cami Konulu İki Akademik Faaliyet Üzerine", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 473-481, 475.

³⁰ Özçakı, "Çağdaş Cami Mimarisi Üzerine Bir Değerlendirme", 153.

³¹ Ahmet Enis Tüfekçioğlu, *Güncel Cami Yapılaşmasının Kullanıcıları Açısından Biçimsel ve İşlevsel Değerlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 70; Çelik, "Çağdaş Cami Tasarımlarına Yönelik Kullanıcı Algısı", 99; Sarıhan, *Türk Mimarisinde Cami İmajı Algısı (Biçim-Form Üzerinden Bir Yaklaşım)*, 55; Zehra Bürde Özçelik, *Geleniğin Etkisi ve Gelecek Beklentileri Bağlamında İstanbul'da Üçüncü Milenyum Dönemi (2000-2020) Camileri* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 253.

³² Özçakı, "Çağdaş Cami Mimarisi Üzerine Bir Değerlendirme", 152.

³³ Sağır, *Konvansiyonel Cami İgesinin Yenilikçi Mimari Denemeler Üzerinden Okunması*, 64-65.

1.4. Mevcut Durum ve Olması İstenenler

Cami mimarisindeki tertipsizlik 19 yy. ile başlatılmaktadır. Yapımının denetimsizliği ve halkın yardımlarına bırakılması böyle bir sonucu doğurmuştur.³⁴ Köyden kente göçler, hızlı ve plansız kentleşme de nedenlerden biridir. Kendi camisini yapan vatandaş kentte de bu sistemi sürdürmüştür. Devlet tarafından yapılan ve gücü simgeleyen bu yapılar mimarsız mühendissiz yapılagelmiştir.³⁵

Bugün de camiler sadece namaz kılma ve kurs olarak kullanma amacıyla inşa edilebilmektedir. Çok katlı şerefeleri, sık mağazalar ya da salaş ticarethanelerle bezeli, tapusu olmayan, kamu arazisi ya da yeşil alan olarak ayrılan yerlere inşa edilen, bahçesi olmayan ağaç çiçek barındırmayan özellikler arz edebilmektedir.³⁶ Yer seçimine dikkat edilmediği gibi sıkışık ve yüksek kent dokusu içinde görülebilmesi için cami, kubbe ve minare boyutları nispeten inşa edilebilmektedir.³⁷ Hayır işi olması nedeniyle ücretsiz ya da çok düşük ücretlere yaptırılması projenin önemsenmemesi ve özen gösterilmemesiyle sonuçlanabilmektedir.³⁸ Cami yapımında denetim ve kontrolün bulunmaması, halkın mali desteğiyle yapılması, yaptıranın zevkine göre tasarlanması ve istenilen her yere yapılabilmesi, dini gayretle ihtiyaç dışı yapımı ilkesiz yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.³⁹

Mimari yapının varlığı, anlamı ve gelişimi kullanıcılarla irtibatlıdır. Bu yönüyle alan yazında mekân memnuniyeti ve aidiyet duygusunun artırılması da öne çıkarılmaktadır.⁴⁰ Cami yapımına çerçeve çizilmesi, kontrol mekanizmasının işletilmesi vurgulanmaktadır.⁴¹ Yapımını mimar ve mühendislerin üstlendiği, ilgililerince çerçevesi belirlenmiş, ihtiyaçlara karşılık verebilen büyüklükte camilerin inşasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir.⁴² Camiye

³⁴ Ahmet Akın, "Tarihi Süreç İçinde Cami Ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/29, 179-211, 208; Kubat, "İslâm Toplumunun Birlik ve Beraberliğini Sağlama Merkezleri Olarak Câmî ve Mescidler", 27.

³⁵ Tüfekçioğlu, *Güncel Cami Yapılaşmasının Kullanıcıları Açısından Biçimsel ve İşlevsel Değerlendirilmesi*, 70

³⁶ Göncüoğlu, "İlk Mescitten Bugüne Camii", 89.

³⁷ Tüfekçioğlu, *Güncel Cami Yapılaşmasının Kullanıcıları Açısından Biçimsel ve İşlevsel Değerlendirilmesi*, 70-71.

³⁸ Oral, *Günümüz Cami Mimarisinde Kimlik ve Nitelik Sorunu -Konya Örneği-*, 184.

³⁹ Elif Gürsoy, "Modern Mimarlık Tarihi Sürecinde İzmir Camileri" (İzmir: Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), 200; Yusuf Kaçar, "Diyadin İşleri Başkanlığı Cami Yapımı ve Bakımı Fonu Bütçe ve Muhasebe Düzeni", *The Journal Of Socail Science* 4/8 (2020), 705-719, 705; Şenat, "2018 Yılında Gerçekleştirilen Cami Konulu İki Akademik Faaliyet Üzerine", 475.

⁴⁰ Bengi - Topraklı, "Kullanıcı Beklentilerinin Modern Bir Cami Örneği Üzerinden İncelenmesi", 54.

⁴¹ Çelik, "Çağdaş Cami Tasarımlarına Yönelik Kullanıcı Algısı", 101; Miskine Akar, *Türkiyede Güncel Cami Mimarisi Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Esenler İlçesi Örneği* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 144; Özçelik, *Geleneğin Etkisi ve Gelecek Beklentileri Bağlamında İstanbul'da Üçüncü Milenyum Dönemi (2000-2020) Camileri*, 252-253.

⁴² Elif Gürsoy, "Günümüz Cami Mimarisinde "İlkesiz Yaklaşım"", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2013), 239-253, 46.

gelir sağlayan ticarethanelerin ibadet mekânının ruhaniyetine zarar vermesi gerektiği belirtilmekte bağımsız bir vaziyet planına işaret edilmektedir.⁴³ Esnek mekân çözümleri ile camilerin daha fonksiyonel kılınması üzerinde de durulmaktadır.⁴⁴ Kısacası sosyal ve kültürel ihtiyaçları karşılayan fonksiyonel camiler inşa edilmesi öne çıkarılmaktadır.⁴⁵

İnsan fitratı sanatkârane yapılardan hoşlanma, geniş ve ferah mekânlarda bulunma ve buralarda vakit geçirme eğilimindedir. Çevre düzeni, ağaçlandırma ve görsellik unsurları da buna eklenmelidir.⁴⁶ Bu anlamda iç mekân kullanımının yanında açık alan kullanımının da desteklenmesi gerekmektedir.⁴⁷ Caminin ferah ve aydınlık olması istenmektedir.⁴⁸ Örnek bazı uygulamalar “ağaçlarla çevrilmiş huzurlu vaha”⁴⁹, çevre dostu camii nitelermeleri ile ele alınmaktadır.⁵⁰

2. İÇ GÖRÜNÜM

İç görünüm ile kastedilen caminin işlevidir. Her ne kadar cami mimarisıyla daha ön planda olsa da bugün için işlevinin de merkeze alınmasına ihtiyaç var görünmektedir. Camilerin istek ve ihtiyaçlar doğrultusunda eğitim faaliyetleri, sosyal ve kültürel etkinliklerle şenlendirilmesi gerekmektedir. Bu yapılırken belli kriterler etrafında uygulamalar geliştirilmelidir. Yalın ifadeyle camilerde dün ne yapılıyordu? Bugün farklı yapılan neler var? Sorularıyla başlanabilir. Peygamber döneminde caminin çok fonksiyonlu kullanıldığı vurgulanan bir husustur. Fakat bu faaliyetlerin yürütümü o günün şartları gereği idi. Bugün camiden aynı işlevlere sahip olmasını istemek görece makul olmayabilir. Diğer yandan mevcut durum da sorunlu görünmektedir. Camileri sadece ibadetle sınırlamak bir diğer sorun alanı olarak değerlendirilebilir.⁵¹ Bu anlamda geçmişten bugüne caminin devam ettirdiği, değiştirdiği ve yenisini eklediği fonksiyonlara sahip olduğu belirtilebilir.⁵²

⁴³ Tuncay Kap, “Cami Mimarisi ve Ticari Fonksiyon İlişkisi, Akçakoca Cami Örneği”, *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi* 7 (2019), 1847-1857, 1856.

⁴⁴ Sariye Yıldız, *Camilerde Kullanıma Yönelik Problemlerin Saptanması: Ankara Çukurambar Örnekleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 99.

⁴⁵ Hasan Yavuzer, “Diyanet İşleri Başkanlığının Kurumsal Yapılanması İçinde Cami Hizmetlerine Sosyolojik Bir Bakış”, *Akademik Araştırma ve Dayanışma Derneği* 12 (2008), 175-199, 196.

⁴⁶ Kubat, “İslâm Toplumunun Birlik ve Beraberliğini Sağlama Merkezleri Olarak Câmî ve Mescidler”, 28.

⁴⁷ Bengi - Topraklı, “Kullanıcı Beklentilerinin Modern Bir Cami Örneği Üzerinden İncelenmesi”, 53; Oral, *Günümüz Cami Mimarisinde Kimlik ve Nitelik Sorunu -Konya Örneği-*, 187.

⁴⁸ Çelik, “Çağdaş Cami Tasarımlarına Yönelik Kullanıcı Algısı”, 100.

⁴⁹ Suna Çağaptay, “Cambridge Camisi'nin Düşündürdükleri”, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi* 5/1 (2020), 193-214, 211.

⁵⁰ “Avrupa'nın İlk Çevre Dostu Camisi Cambridge Camii”, Erişim 5 Aralık 2022, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/avrupanin-ilk-cevre-dostu-camisi-cambridge-camii-444773.html>

⁵¹ Nesimi Yazıcı, “Din Hizmetleri Açısından Caminin Yeri ve Önemi”, *AÜİFD* 48 (2007), 1-10, 9.

⁵² Yılmaz, *Sosyal Değişim Açısından Mabetlerin Kurumsal İşlevselliği İstanbul Camileri Örneği*, 141.

Osmanlıda külliyelele şehirin bütünleşmesi ihtiyaçların karşılanması ile sağlanıyordu. Büyük camilerin çevresine han, hamam, aşevi, çeşme, bedesten, kütüphane vb. yapıların eklenerek külliye olarak inşa edilmesiyle bu mekânlar sosyal yaşam merkezlerine dönüşüyordu.⁵³ Cami ve medrese bir külliyeinin ayrılmaz ikilisi olarak görülüyordu.⁵⁴ Bugün için merkez oluşumunda külliyele referans alınabilir. Külliyelelerin fiziksel ve organizasyonel tasarımları bugüne uygun yorumlanarak, geçmişe atıf, görünümle sınırlı kalmadan bir sosyal kompleks olarak kurgulanabilir.⁵⁵

Düneye dair uygulamaların yanısıra özellikle yurtdışı camiler de bugüne örnek teşkil edebilecektir. Birleştirici bir kültür unsuru olarak dinin etrafında toplanmak özellikle yurtdışında özel önem taşımaktadır.⁵⁶ Yurtdışındaki camiler farklı yaş gruplarına hitap etmekte, sosyal, kültürel ve eğitime dair görevler üstlenmektedirler.⁵⁷ Camiler doğal ve alternatifsiz birer sığınak; inanç, kültür, kimlik ve değeri korumanın en önemli aracı olarak görülmektedir.⁵⁸ Kendileri gitmeseler bile özellikle asimilasyona karşı gurbetçiler, Türk camilerinin varlığını önemsemektedirler.⁵⁹ Şartlar aynı olmasa bile ülkemizde de bu örneklerden yararlanılması düşünülebilir.

Camiler meydanların heykelsi ögesi olarak kalmamalıdır.⁶⁰ Atıl kalmamalı, toplumun her kesimini kucaklayabilecek sosyal donatılarla desteklenmiş ibadethaneler olmalıdır.⁶¹ Maddi manevi emekler çekilmesine karşın Cami atıl bir kapasiteye sahip durmaktadır. Yaptırmada gösterilen istek, bu isteğin

⁵³ Kubat, “İslâm Toplumunun Birlik ve Beraberliğini Sağlama Merkezleri Olarak Câmî ve Mescidler”, 27; Yılmaz, *Sosyal Değişim Açısından Mabetlerin Kurumsal İşlevselliği İstanbul Camileri Örneği*, 137; Ahmet Koç- Ömer Özdemir, “Kanûni Vakfiyesi’ne Göre Süleymaniye Camii ve Görevlileri”, *Diyanet İlmî Dergi* 53/2 (2017), 119-147, 143.

⁵⁴ Hatice Demir, “Anadolu Selçuklu Dönemi Külliye Düzenlemesinde Cami ve Medresede Ortak Avlu Kullanımı”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 30 (2019), 143-166, 162.

⁵⁵ Serkan Sınmaz, “Külliyelelerin Mekansal Tasarımı, Anadolu’da Külliyelelerin Gelişim Süreci ve Kentel Tasarım Kurgusu”, *Kent Akademisi* 10/4 (2017), 381-395, 393-394.

⁵⁶ Cemal Tosun, *F. Almanya’da Yaşayan Türklerin Din Eğitimlerinde Caminin Yeri ve Din Görevlilerinin Yeterlilikleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1992), 199-200.

⁵⁷ Akın, “Tarihi Süreç İçinde Cami Ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”, 208; Tosun, *F. Almanya’da Yaşayan Türklerin Din Eğitimlerinde Caminin Yeri ve Din Görevlilerinin Yeterlilikleri*, 200; İrfan Sevinç, “Hollanda’da Cami Eksensli Din Hizmetleri”, *Dini Araştırmalar* 13/36 (2010), 105-134, 130; Mustafa Safa, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Cami Merkezli Yurtdışı Din Hizmetleri: Kanada Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/66 (2019), 1359-1375, 1374.

⁵⁸ Nefide Yüce, Göçmen Kadınların Dini Sosyalleşmesinde Caminin Rolü (Danimarka/Kopenhag Kocatepe Camii Örneği) (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 114-115; Yakup Çoştu, M. Akif Ceyhan, “DİTİB’in Din Eğitimi Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/1 (2015), 39-51, 50.

⁵⁹ Yüce, Göçmen Kadınların Dini Sosyalleşmesinde Caminin Rolü (Danimarka/Kopenhag Kocatepe Camii Örneği), 117.

⁶⁰ Ezgi Gürbüz, “Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi” *Külliyelele Oluşturan Yapılar ve Bu Yapılardan Caminin Son Dönem Restorasyonu (2012-2014)* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 199.

⁶¹ Göncüoğlu, “İlk Mescitten Bugüne Camii”, 90; Oral - Başar, “Konya Kent Merkezinde Yer Alan Camilerin Mimari Özellikleri Açısından Analitik Değerlendirme”, 154.

altını dolduracak fonksiyonlar konusunda eksiktir.⁶² Cami ve müştemilatında her saat her kesime hitap eden etkinlikler yapılmalı, bu mekânlar ibadetle çelişmeyecek işlevlerle zenginleştirilmelidir. Bu yönüyle camiyi toplumla beraber yaşayan kuruma dönüştürmek önemli görünmektedir.⁶³

Camiler; ihtiyaç, istek, kapasite vb. farklı açılardan değerlendirilerek ihtiyaç analizleriyle kategorize edilmiş bir biçimde uygun hizmet alanlarına kavuşturulmalıdır.⁶⁴ Uygulamadaki örnekleri de dikkate alınarak camiler; eğitim faaliyetleri, sosyal ve kültürel etkinliklere imkan veren yapılarla kompleks bir tasarımla ele alınmalıdır.⁶⁵

2.1. Yaş Grupları ve Cinsiyet

Camiler tüm yaş gruplarına hitap edebilmelidir. Etkinliklerin yapılacağı müştemilata sahip olmanın yanında bebek-çocuk-geç-yetişkin-yaşlı-engelli ve kadınları ilgilendiren zengin bir etkinlikler havuzuna da sahip olmalıdır. Camilerde çocukların da varlığı dikkate alınarak hem müştemilat hem de yürütülecek etkinlikler belirlenmelidir. Anılarında kalıcı izler bırakılmak isteniyorsa mekânla ilişkilerinin güçlendirilmesi gerekecektir. Bu yönüyle camilerde çocuklar için oyun alanları oluşturulabilir, örgün eğitimle işbirlikleri düzenlenebilir, aile merkezli etkinlikler de devreye konabilir.⁶⁶

Üniversite eğitimi için özellikle başka şehirlerde eğitim gören gençler dikkate alındığında gurbette eğitim; ekonomik, manevi ve sosyal aidiyet gibi durumlar kritik ihtiyaçlar durumundadır.⁶⁷ Bu yönüyle gençlerin çoklu alanda ihtiyaçlarına karşılık verebilecek cami ve müştemilatı kurgusundan hareket edilmelidir. Kampüs camilerinde kız ve erkek öğrenciler için farklı derslerin yapılabildiği ilahiyat atölyeleri, din görevlisi ve psikolog-sosyolog gibi danışmanlık ve rehberlik, infak fonları hizmetlerinin verilmesi, dinlenme, çay içme, ikram, ramazan iftar sofraları gibi etkinlikler düzenlenebilir.⁶⁸ Kitap okuma grupları, tiyatro, müzik, kısa film ve belgesel atölyesi, minder sporları, fotoğrafçılık atölyesi, kadın-aile rehberliği atölyesi, evlilik öncesi eğitim seminerleri, kariyer planlama seminerleri, dil destek kursları vb.

⁶² Yıldız, *Camilerde Kullanıma Yönelik Problemlerin Saptanması: Ankara Çukurambar Örnekleri*, 97.

⁶³ Oral, *Günümüz Cami Mimarisinde Kimlik ve Nitelik Sorunu -Konya Örneği-*, 185.

⁶⁴ Koç - Özdemir, "Kanûni Vakfıyesi'ne Göre Süleymaniye Camii ve Görevlileri", 143.

⁶⁵ Enes Aslan, *Ankara Camilerinde Modern Yaklaşımlar* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 222.

⁶⁶ Fatih Çınar - Nural Şener, "Cami Cemaatinin Cami İle Tanışmalarında Çocukluk Dönemi Yaşantılarının Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/47 (2016), 1050-1058, 1057.

⁶⁷ Mehmet Atalay, "Üniversite Gençliğinin Millî Birlik ve Dini Tasavvur İnşasında Kampüs Camileri ve Görevlilerinin Rolü", *Birlik ve Beraberlikte Cami ve Din Görevlilerinin Rolü*, ed. Recep Yıldız (İstanbul: 8. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Tam Metin Bildirileri, 2017), 273-288, 286.

⁶⁸ Mustafa Safa, "Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2021), 127-152, 152.

faaliyetler üretilebilir.⁶⁹ Gençlik çalışmalarında sadece gelenlere değil gelmeyenleri de çekebilecek etkinlikler ve kapsayıcılık önem arz edecektir.⁷⁰ Diğer yandan camilerin de gençlerin pratik zekâsına, heyecanına, bedensel gücüne ihtiyacı var görünmektedir.⁷¹

Kadınların camiye devamları konusunda yaşananlar dinden değil dini yorumlardan ya da geleneklerden kaynaklı görülmektedir.⁷² Bu durum, eğitimci/annenin dini faaliyetlerden mahrum ve toplumun dini alanda yetersiz kalmasındaki sebeplerinden biridir.⁷³ Bugün de farklı sorunların varlığına dikkat çekilebilir. Camiye ulaşım, caminin olumsuz fiziki şartları (soğuk ve karanlık oluş), temizliğin olmaması, aynı kapının kullanımı, erkek cemaatin tutum ve davranışları, çocukların okul giriş-çıkış saatleri, kadınların çalışması gibi etkenlerle kadınların camilere katılmadıkları belirtilmektedir.⁷⁴ Caminin işlev artırımı göz önünde bulundurulduğunda dinin aktarımında önemli bir işlevi olan kadınları camiye yönlendirmek ve camileri kadınların rahat edecekleri yer kılmak gerekmektedir.⁷⁵ Kur'an Kursları müfredatına günlük hayata yönelik içeriklerin eklenmesi, aile, çocuk yetiştirme, ergenlik vb. konularda dersler eklenebilir. İstek ve ihtiyaçlar çerçevesinde camilerde kadınlar mahfiline yer verilmesi, din hizmetleri uzmanı atanması, rehberlik ve danışmanlık hizmetleri gibi faaliyetler yürütülmesi düşünülebilir.⁷⁶

Camiler, yaşlılar için ikinci adres, sohbet ve dostluk olarak tanımlanmaktadır. Manevi ve psikolojik destek alanı görülmektedir.⁷⁷ Bu bakımdan cemaatin kişisel alan oluşturmaya imkân verilmeli, işe yaradıklarını hissettirmeli, sorumluluk verilmeli, dinlenmeye ihtiyaçları olduğundan hareket edilmelidir.⁷⁸ Engelliler de unutulmamalı, onlar için de etkinlikler düzen-

⁶⁹ Mehmet Atalay, *Gençlere Yönelik Cami Merkezli Sosyal Din Hizmetleri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 42.

⁷⁰ Bekir Öğretici, "Cami Merkezli Din Eğitimi Kapsamında "Cami Gençlik Buluşmalarının" Önemi: Ümraniye Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/67 (2019), 729-737, 737.

⁷¹ Atalay, "Üniversite Gençliğinin Millî Birlik ve Dini Tasavvur İnşasında Kampüs Camileri ve Görevlilerinin Rolü", 287.

⁷² Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/14 (2007), 107-130, 126.

⁷³ Abdurrahman Güneş, "Sosyolojik Olarak Dinin Boyutları Ve İslam'da Cami/Cemaat Kavramları Etrafında Oluşan Erozyonun Günümüze Yansımaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28/2 (2018), 255-268, 266-267; Kudret Koçyiğit, *Rivayetler Bağlamında Kadının Camideki Konumu* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 74.

⁷⁴ Habibe Yavaş, *Vaazların Niteliği ve Katılımı Etkileyen Faktörler* (Kadınlara Yönelik Cami Vaazları-Ankara-Yenimahalle Örneği) (Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 106-107.

⁷⁵ Fatma Asiye Şenat, "Ramazan Misafirliğinden Düzenli Devama: Camide Kadın Cemaat", *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (2017), 179-199, 196.

⁷⁶ Yılmaz, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", 127; Danız Sheibanı-aghdam, *Cami Mimarisinde Çağdaş Yaklaşımlar: Türkiye ve İran Örneği* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 45.

⁷⁷ Fethullah Karaman, *Dini Sosyalleşmede Cami Etkisi: Terme Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 132.

⁷⁸ Özcan Güngör, "Yaşlılar İçin Cami Temelli Sosyal/Dini Hizmetler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2012), 161-188, 185.

lenmeli, cami bir manevi rehabilitasyon alanı kılınabilmelidir. Kapsayıcılığı bakımından camiler yaşlılar ve engelliler için de asansör, abdesthane gibi hizmetleriyle ulaşılabilir ve erişilebilir olmalıdır.⁷⁹

2.2. Eğitim Faaliyetleri, Sosyal, Kültürel, Sanatsal ve Sportif Etkinlikler

Caminin işlevinin artırılmasında ana öge etkinlikler olacaktır. Etkinliklerin planlanması, caminin ibadet merkezi oluşuna da mani teşkil etmeyecektir. Bu dönem insanının ihtiyaçlarını merkeze alan etkinliklerle bezeli bir cami kurgusu da işlevselliği ile öne çıkabilecektir. İbadet merkezi oluşuna zarar vermeme en önemli kriter olarak belirlendikten sonra etkinliklerin çevre, imkanlar, yaş grubu, algı vb. hususları da dikkate alan bir yaklaşımla ve pilot uygulamalarla başlatılması gerekecektir.

Eğitim merkeze alınarak cami müştemilatında sınıf, sergi, toplantı, konferans, okuma, kütüphane, kitap satış, etüt, kurs, anaokulu ve kreş gibi alanlarda ihtiyaçlara yönelik mekânlar oluşturulabilir.⁸⁰ Caminin sosyal işlevi öne çıkarılarak müştemilatta sağlık merkezi, aşevi, kafeterya, dinlenme salonu, nikâh ve taziye salonu, aile danışma birimleri, kurban kesim yerleri, otopark, park, bahçe, oyun alanı gibi sosyal ilişkileri güçlendiren mekânlara yer verilebilir.⁸¹ Sanat eğitimi öne çıkarılarak Türk İslam sanatları atölyeleriyle camilerde dini musiki, ney, hüsnühat, ebru, tezhip, minyatür, sahne sanatları, drama gibi sanat dallarında eğitimler verilmesi planlanabilir.⁸² Din görevlilerinin ve cemaatin müzik konusunda kafa karışıklığı yaşamalarına karşın müzik, makamsal icra, ses güzelliği ve icra kabiliyetinin etkileyiciliğinden de istifade etmek gerekmektedir.⁸³ Bu durum cami tercihinde de önemli bir etken görünümündedir.⁸⁴ Cami ve müzik bağlamında kaliteli ses cihazları, ses

⁷⁹ Karaman, *Dini Sosyalleşmede Cami Etkisi: Terme Örneği*, 134; Nebi Kılıçarslan, “Engellilerde Sosyalleşme ve İletişim Bağlamında İbadet Alanlarının Ulaşılabilirliği: Hacı Hasan Camii Modeli Örneği” (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 80.

⁸⁰ Oral, *Günümüz Cami Mimarisinde Kimlik ve Nitelik Sorunu -Konya Örneği-*, 185; Sıddık Ağçoban, “Türkiyede Kadın ve Çocuklara Hizmet Veren Bir Kurum Olarak Cami” (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 94-95; Atalay, *Gençlere Yönelik Cami Merkezli Sosyal Din Hizmetleri*, 72.

⁸¹ Bengi - Topraklı, “Kullanıcı Beklentilerinin Modern Bir Cami Örneği Üzerinden İncelenmesi”, 53; Oral, *Günümüz Cami Mimarisinde Kimlik ve Nitelik Sorunu -Konya Örneği-*, 185; Yakup Yuca, *Türkiyede, Geçmişten Günümüze Camilerin Eğitim Fonksiyonları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 122.

⁸² “Diyanet Yurt Genelinde Sanat Atölyeleri Açacak”, *TRT Haber*, Erişim 5 Aralık 2022, <https://www.trthaber.com/haber/yasam/diyanet-yurt-genelinde-sanat-atolyeleri-acacak-717120.html>

⁸³ Büşra Sena Bozdemir – Uğur Göktaş, “Cami Cemaatinin Cami Müziğine Yönelik Görüşleri”, *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi* 8/1 (2022), 225-239, 225; Ayça Kılınç, *Cami Görevlilerinin Müzik Alanına İlişkin Görüşleri (Niğde İli Örneği)* (Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 64.

⁸⁴ Bozdemir - Göktaş, “Cami Cemaatinin Cami Müziğine Yönelik Görüşleri”, 237.

yalıtımı ve mekân akustiğinin dikkate alındığı⁸⁵, iftar ve teravîh namazı ile birleştirilerek müzikli etkinliklerin düzenlendiği⁸⁶, dini musiki derslerinin yer aldığı etkinliklerden de yararlanılmalıdır.⁸⁷

Turizmin de etkisiyle tarihi camilerde rehberlik çalışmaları öne çıkmaktadır. İnanç turizmine yönelik yapıların bilinirliği de önem arz etmektedir.⁸⁸ İslam dini ve ülke tanıtımı, İslamofobi ile mücadele gibi katkıları da dikkate alındığında bu alana yönelik de çalışmalara ihtiyaç vardır.⁸⁹ Bu bağlamda olumsuz yargılarla camiye gelen turistlerin, kültür ve dine dair bilgi edinme isteklerinin ön planda olduğu belirtilmektedir.⁹⁰ Tüm bunlar yapılırken bu işlev artırımları caminin ibadet mekânı olmasının da önüne geçmemelidir. Bu ise planlama ve standartlar ile sağlanabilecek bir husus olacaktır.⁹¹

SONUÇ

Postmodern dönemde din tüketime konu edilmek istenmekte, değerler dizisinde meydana gelen değişiklikler geleneksel dönemin bugün de varlığını koruyan önemli bir kurumu olan Caminin işlevlerinde etkili olmaktadır. Özellikle bireycilik, sosyal ilişkilerin zayıflaması, özgürlük, sanallaşma, hızlı yaşam, kentleşme ve sekülerleşme gibi bugünün değerler dizisi mabedi birçok yönden etkilemektedir. Çalışmada caminin mevcut işlevlerine yenileri eklenerek birey, toplum, aile, kadın, gençlik gibi alanlarda katkı sunulabileceğinden hareket edilmiştir. Dine yönelik her imkânın ya da tehdidin camiye de doğrudan etkileyeceği öngörülebilir. Sabiteleri olsa bile diğer kurumlar gibi din, konumuz çerçevesinde camiler değişimden etkilenmektedir. Caminin ilk zamanlarında icra ettiği bazı fonksiyonlarını başka kurumlara devrettiği bir vakıadır. Bu yönüyle değişimin kabulüyle başlanması gerekmektedir. Toplumlar değiştikçe yeni gereksinimler doğmakta, bu gereksinimlere uygun yeni mekânlar üretilmektedir. Bugün için bazı camiler bayramdan bayrama cumadan cumaya uğranılan ya da önünden geçilen bir bina görünümü arz edebilmektedir. Caminin sadece namaz ibadetiyle ilgili görülmesi fonksiyonunu da daraltmak anlamı taşımaktadır. Düne göre camilerin şehirlerde

⁸⁵ Bozdemir - Gökteş, "Cami Cemaatinin Cami Müziğine Yönelik Görüşleri", 238.

⁸⁶ Bozdemir - Gökteş, "Cami Cemaatinin Cami Müziğine Yönelik Görüşleri", 238.

⁸⁷ Kılınç, *Cami Görevlilerinin Müzik Alanına İlişkin Görüşleri (Niğde İli Örneği)*, 70.

⁸⁸ Hakkı Çalgınoğlu - Ümit Helveci, İnanç Turizminde Merkezler ve Bölge İnsanının Bu Merkezlerle Etkileşimi: Kastamonu Örneği, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11/3 (2022), 1515-1542, 1537.

⁸⁹ Mustafa Fatih Ay, "İmkân ve Sınırlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Bağlamında Cami Rehberliği Hizmeti", *Marife* 21/1 (2021), 79-103, 101.

⁹⁰ Merve Koca, *Türkiye'de Kutsal Mekân Ziyaretinde Bulunan Yabancıların İslam Algıları (İstanbul Süleymaniye Camisi Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 62.

⁹¹ Büşra Selin Kepenek, *Farklı Fonksiyonlar İle Birlikte Kullanılan Cami Yapılarının Antalya Genelinde İncelenmesi* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 94.

merkezi konumunu kaybettiği iddia edilebilir. Ne de olsa modern şehrin parametreleri değişmiştir. Bazılarının estetikten yoksun, ihtiyaçlara karşılık vermediği, huzur ve ferahlığa kaynaklık etmediği gibi değerlendirmeler de bulunmaktadır.

İşlev konusunda günümüz yurtdışı cami örnekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Şartlar farklı bile olsa bu yapıların mevcut uygulamalarıyla sosyo-kültürel yapıyı koruyan, sosyalleşmeye imkân veren, birlik ve beraberliğe katkı sunan gibi çoklu etkileri dikkate alınmalıdır. Camilerin fiziki görünümünde müstemilatla birlikte değişikliklere gidilebilir. İşlev artırımı ile eğitim, sosyal, kültürel, sanatsal ve sportif yönünün öne çıkarılması hedeflenebilir. Nihayetinde yapı, kullanıcılarının varlığı ile anlam kazanmakta ve gelişmektedir. Cami mimari ve tasarımında değişmez bir tipoloji, tarihteki belli bir dönem ve üslubun idealize edilmesi; alışılanın devamının istenmesi söz konusudur. Cami mimarisinde ilkesiz yaklaşımın egemen olduğu da belirtilmektedir. Gelenekselden kopmayan, modern yaklaşımlara açık, yapıların inşası gereklidir. Mevcut olumsuz örnekler dikkate alındığında tasarım, mimari ve mühendislik uygulamalarına ihtiyaç vardır. O takdirde ihtiyaçlar merkez alınarak istek ve beklentilere karşılık verebilecek, büyüklük, mimari özellik, ferahlık ve estetiğe sahip, kullanışlı cami ve müstemilatı yapılmalıdır. Bunların aidiyet hissi yaratmaları, kabullenilmeleri ve kullanılmaları da önem taşımaktadır.

Ticari mekânların mescit kısmından bağımsız, ibadet mekânının ruhaniyetini bozmayan bir vaziyet planıyla çözülmesi uygun olabilir. Tüm camilerde tuvalet ve şadırvanın olması artık zorunluluk olarak kabul edilmelidir. Bu üniteler mevsimsel değişikliklere uygun; temiz, bakımlı, ihtiyaçlara karşılık verebilen özellikte olmalıdır. Avluda oturma yerleri, çardaklar, gölgelikler vb. ihtiyaç duyulan alanlar oluşturulmalıdır. Yemek ikramları, sergi düzenlemeleri gibi faaliyetler için çok amaçlı salon müstemilatıta yer almalıdır. Cami bahçelerinin güzelleştirilmesi, bakımı, ağaç dikimi vb. uygulamalar yaygınlaştırılmalıdır. Doğa sporlarının yapılabileceği bölgelerde camiler ve gerekli müstemilat inşa edilebilir. Ya da bu özellikleri haiz mevcut camilerde gerekli düzenlemeler yapılabilir. Var olan camilerin kategorizasyonu sonrası iyileştirme hamleleri de yapılabilir. Fiziki görünüm ve müstemilatıta yönelik farklı standardizasyonlar, tip projeler geliştirilebilir. Bu bakımdan cami ve müstemilatıta ilgili mimari, tasarım vb. alanlarda cami derneklerine rehberlik edilmelidir.

Camiler ağırbaşlı ulu mabet olmanın yanında işlevi artırılmış hayata kaynaklık eden bir kurum rolü üstlenmelidir. Hizmetlerin çeşitliliğinin artması oranında, ulaşılabilecek hedef kitlenin artması beklenebilir. Camilere

-kategorize edilerek- farklı işlevler yüklenebilir. Cami ve müştemilatında hayatın bütünlüğü gözetilerek yaş seviyelerine uygun, cazip etkinlikler düzenlenebilir. Yapılacak çalışmaların bebek-çocuk-genç-yetişkin-yaşlı-engelli ve kadınları kapsayıcı özellikler taşıması gerekir. Yürütülen çalışmalarda da kullanıcıların görüşlerine başvurulmalı; ilgi, istek ve beklentiler dikkate alınmalıdır. Caminin istihdam alanına çevrilmesi de düşünülebilir. Geçmişte selatin camilerindekine benzer cami rehberi, öğretmen, antrenör, psikolog vb. kadrolar tahsis edilebilir. Mevsimlik camiler (tarım işçileri, tatilciler, yaylalar vb. için) kurgulanabilir. Müştemilatta yer almasa bile bu hizmetleri sunan kurum ve kuruluşlarla işbirliğinde de süreç yürütülebilir.

İhtiyaç duyulan yerlerde dünün külliyesinin bugüne evrilmiş özellikleriyle bir binalar topluluğu kurgulanabilir. İmam hatip okulları ve / veya ilahiyat fakültesi bahçelerinde bu dönem öğrencilerinin istek ve ihtiyaçlarına yönelik pansiyon, spor merkezi, kütüphane gibi hizmetler sunabilecek camilerin varlığı anlamlı olacaktır. Caminin yıllık, aylık ve haftalık eğitim müfredatı kurgulanabilir/geliştirilebilir. Sadece dini alanda değil toplumu ilgilendiren tüm alanlarda ibadet merkezi oluşa halel getirmeden; seminer, kurs ve eğitimler verilmesi düşünülebilir. Camilere kütüphane, ders çalışma odaları, etüt merkezleri gibi işlevler kazandırılabilir. İhtiyaç sahibi öğrenciler için butik pansiyonlar düşünülebilir. Okul-cami buluşmalarıyla DKAB öğretmenlerinin camilerde din derslerinden bazılarını işlemesi teşvik edilebilir. İhtiyaç duyulan tüm camilerde (özellikle 4-6 yaş) Kur'an Kursları açılmalıdır. Bu kursların içeriği sadece dini derslerden oluşturulmamalıdır. Hayata hazırlayan, ilgi, istek ve beklentilere karşılık verebilecek zengin bir içerik sunulmalıdır. Gençler ve çocuklar için özellikle teknoloji alanında kurslar düzenlenebilir. Din görevlilerinin yetkinlikleri artırılarak da kurslar oluşturulabilir. Eğitim etkinliklerinin tamamı ikram, gezi, piknik vb. sosyal ve kültürel etkinliklerle de desteklenmelidir.

Türk İslam sanatları başta olmak üzere sosyal, kültürel, sportif faaliyetler için cami müştemilatı devreye sokulabilir. Yol üstündeki camilerde yolcuların ihtiyaçları merkeze alınabilir. Benzer şekilde üniversite kampüslerindeki-lerde gençler, sanayidekilerde çalışanlar gibi örneklerden hareket edilebilir. Camiler; askıda uygulamaları, yaşlı bakım, ev temizliği gibi alanlarda sosyal sorumluluk, gönüllülük çalışmalarına merkez olabilir. Camilerde nikâh kıyma uygulamaları yaygınlaştırılabilir. Dini musiki daha etkin kullanılabilir. Müzik dersleri verilebilir. Korolar oluşturulabilir. Camiler diğer canlılara da barınak görevi üstlenebilir. Kuş evleri, kedi yuvaları gibi uygulamalar geliştirilebilir. Doğa sporlarına uygun camilerde birçok etkinliği barındıran paket programlar uygulanabilir. Şartları elveren ve ihtiyaç hissedilen tüm camilere

çocuk parklarının –kış oyun alanlarının- yapılması düşünülebilir. Camileri, kadınların da kullandığı bir mekân olarak tasarlamak gerekmektedir. Abdest, ibadet, çocuk bakım odası, kreş vb. özellikleriyle (Kur'an kursuna katılan annelerin çocukları/bebekleri için kreş vb.) imkânlar sunulabilir. Cami avlularında geleneksel oyunlar için, spor aletleri, yürüyüş alanları, masa tenisi, yüzme havuzu gibi imkânlar oluşturulabilir. Belirlenen camilerde dini danışmalık ve rehberlik, aile danışmanlığı hizmetlerinin sunulması planlanabilir. Ülke nüfusunun yaşlanmasıyla da irtibatlı olarak yaşlılara yönelik sohbet yerleri, sağlık kabini, çay ocağı, spor alanları vb. hizmetler artırılabilir. Yaz Kur'an Kursları yaz okulu biçimiyle planlanabilir. Kursun içeriği yapay zekâ, robotik kodlama, yüzme, masa tenisi, okçuluk, tiyatro, futbol vb. etkinliklerle zenginleştirilebilir. Benzer uygulama ihtiyaç ve beklentilere göre tüm yaş gruplarındaki kurslar için de kurgulanabilir. Daha farklı etkinlikler için diğer resmi kurumlarla işbirlikleri yapılabilir. Ulusal ya da uluslararası alanda belirlenen camilere –diğer etkinliklerle desteklenen- gezi turları düzenlenebilir. Dini gün ve gecelerde –çocuk ve gençleri merkeze alan- şenlikler düzenlenebilir. Cami gençlik-çocuk-aile buluşmaları vb. etkinliklere devam edilmesi ve yenilerinin geliştirilmesi düşünülebilir. İnanç turizmine yönelik çalışmalar yürütülebilir.

KAYNAKÇA

- “Avrupa'nın İlk Çevre Dostu Camisi Cambridge Camii”. *TRT Haber*. Erişim 5 Aralık 2022. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/avrupanin-ilk-cevre-dostu-camisi-cambridge-camii-444773.html>
- “Diyanet Yurt Genelinde Sanat Atölyeleri Açacak”. *TRT Haber*. Erişim 5 Aralık 2022. <https://www.trthaber.com/haber/yasam/diyanet-yurt-genelinde-sanat-atolyeleri-acacak-717120.html>
- Ağçoban, Sıddık. “Türkiye’de Kadın ve Çocuklara Hizmet Veren Bir Kurum Olarak Cami”. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Akar, Miskine. *Türkiye’de Güncel Cami Mimarisi Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Esenler İlçesi Örneği*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Akbulut, Nesibe - Eraslan, Alev. “Türkiye’de Çağdaş Cami Mimarisi Tasarımında Yenilikçi Yaklaşımlar”. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi* 35 (2017), 33-59.
- Akbulut, Nesibe. *Türkiye’de Çağdaş Cami Mimarisi Tasarımında Yenilikçi Yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Akın, Ahmet. “Tarihi Süreç İçinde Cami Ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/29, 179-211.

- Aslan, Enes. *Ankara Camilerinde Modern Yaklaşımlar*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Atalay, Mehmet. “Üniversite Gençliğinin Milli Birlik ve Dini Tasavvur İnşasında Kampüs Camileri ve Görevlilerinin Rolü”. *Birlik ve Beraberlikte Cami ve Din Görevlilerinin Rolü*. Ed. Recep Yıldız. İstanbul: 8. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Tam Metin Bildirileri, 2017, 273-288.
- Ay, Mustafa Fatih. “İmkân ve Sınırlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Bağlamında Cami Rehberliği Hizmeti”. *Marife* 21/1 (2021), 79-103.
- Bengi, Sena Işıklar - Topraklı, A. Yağmur. “Kullanıcı Beklentilerinin Modern Bir Cami Örneği Üzerinden İncelenmesi”. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi* 5/1 (2019), 41-55.
- Bozdemir, Büşra Sena – Göktaş, Uğur. “Cami Cemaatinin Cami Müziğine Yönelik Görüşleri”. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi* 8/1 (2022), 225-239.
- Çağaptay, Suna. “Cambridge Camisi’nin Düşündürdükleri”. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi* 5/1 (2020), 193-214.
- Çelik, Esra Şahin. “Çağdaş Cami Tasarımlarına Yönelik Kullanıcı Algısı”. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Çılğınoğlu, Hakkı – Helveci, Ümit. “İnanç Turizminde Merkezler ve Bölge İnsanının Bu Merkezlerle Etkileşimi: Kastamonu Örneği”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11/3 (2022), 1515-1542.
- Çınar, Fatih - Şener, Nural. “Cami Cemaatinin Cami İle Tanışmalarında Çocukluk Dönemi Yaşantılarının Etkileri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/47 (2016), 1050-1058.
- Çoştu, Yakup - Ceyhan, M.Akif. “DİTİB’in Din Eğitimi Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/1 (2015), 39-51.
- Demir, Hatice. “Anadolu Selçuklu Dönemi Külliye Düzenlemesinde Cami ve Medresede Ortak Avlu Kullanımı”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 30 (2019), 143-166.
- Erişmiş, Mehmet Cercis. *Mehmet Esat Serezli’nin “Selimiye Camii Defteri” İçeriği ve Mimarlık Tarihi Yazını Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.
- Gedil, Abdullah. *Türkiye’de Son Dönem Cami Tasarımında Merkezi Kubbeli Mekân Kurgusunun İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk. “İlk Mescitten Bugüne Camii”. *Yenifikir* 18 (2017), 87-91.

- Güneş, Abdurrahman. “Sosyolojik Olarak Dinin Boyutları Ve İslam’da Cami/Cemaat Kavramları Etrafında Oluşan Erozyonun Günümüze Yansımaları”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28/2 (2018), 255-268.
- Güngör, Özcan. “Yaşlılar İçin Cami Temelli Sosyal/Dini Hizmetler”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2012), 161-188.
- Gürbüz, Ezgi. “Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi” Külliyesi Oluşturan Yapılar ve Bu Yapılardan Caminin Son Dönem Restorasyonu (2012-2014). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gürsoy, Elif. “Günümüz Cami Mimarisinde “İlkesiz Yaklaşım””. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2013), 239-253.
- Gürsoy, Elif. “Modern Mimarlık Tarihi Sürecinde İzmir Camileri”. İzmir: Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Halaçoğlu, Neval Konuk. “Nüfus Mübadelesi Sonrası Yunanistan Veria (Karaferye) Şehrinde Ev Olarak Kullanılan Camiler”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6/3 (2020), 1109-1133.
- Harmankaya, Nesrin Çiçek Akçıl. *Mimar Sinan Camilerinde Sembolizm*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Kaçar, Yusuf. “Diyanet İşleri Başkanlığı Cami Yapımı ve Bakımı Fonu Bütçe ve Muhasebe Düzeni”. *The Journal Of Socail Science* 4/8 (2020), 705-719.
- Kap, Tuncay. “Cami Mimarisi ve Ticari Fonksiyon İlişkisi, Akçakoca Cami Örneği”. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi* 7 (2019), 1847-1857.
- Karaman, Fethullah. *Dini Sosyalleşmede Cami Etkisi: Terme Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Keleş, Hamza - Can, Mustafa. “Bir Eğitim, Kültür, Sosyal ve İbadet Müessesesi Olarak Gazi Bodur Hüseyin Paşa'nın Taşlıca'daki Vakıf Eserleri”. *Kastamonu Education Journal* 26/4 (2018), 1289-1296.
- Kepenek, Büşra Selin. *Farklı Fonksiyonlar İle Birlikte Kullanılan Cami Yapılarının Antalya Genelinde İncelenmesi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Keskin, Hümeyra Doruk. *İslam Medeniyetinde Bir Sembol Olarak Cami: Günümüzdeki Camiler Etrafında Dini, Siyasi ve Estetik Tartışmalar*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kılıçarslan, Nebi. “Engellilerde Sosyalleşme ve İletişim Bağlamında İbadet Alanlarının Ulaşılabilirliği: Hacı Hasan Camii Modeli Örneği”. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Kılınç, Ayça. *Cami Görevlilerinin Müzik Alanına İlişkin Görüşleri (Niğde İli Örneği)*. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Koca, Merve. *Türkiye’de Kutsal Mekân Ziyaretinde Bulunan Yabancıların İslam Algıları (İstanbul Süleymaniye Camisi Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Koç, Ahmet - Özdemir, Ömer. “Kanûnî Vakfiyesi’ne Göre Süleymaniye Camii ve Görevlileri”. *Diyanet İlmî Dergi* 53/2 (2017), 119-147.
- Koçyiğit, Kudret. *Rivayetler Bağlamında Kadının Camideki Konumu*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kuban, Doğan. “Cami Tasarımında Sinan’ı İzlemek Bağlamında Uyarılar”. *Yapı* 353 (2011), 64-71.
- Kubat, Murat. “İslâm Toplumunun Birlik ve Beraberliğini Sağlama Merkezleri Olarak Câmî ve Mescidler”. *Birey ve Toplum* 10/20 (2020), 5-31.
- Kurnaz, Şuayip. “Camilerin Toplumsal Kimlik ve Değerlerin Oluşmasındaki Rolü”. İzmir: Dokuz Eylül üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Mehmet Atalay, *Gençlere Yönelik Cami Merkezli Sosyal Din Hizmetleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Oral, Bülent. “Muhafazakâr Tutumun Estetik Sorunsalı Bağlamında Çağdaş Cami Mimarisi”. *Sanat Tarihi Dergisi* 29/2 (2020), 489-519.
- Oral, Murat – Başar, Mehmet Emin. “Konya Kent Merkezinde Yer Alan Camilerin Mimari Özellikleri Açısından Analitik Değerlendirmesi”. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 21/3-4, 143-155.
- Oral, Murat. *Günümüz Cami Mimarisinde Kimlik ve Nitelik Sorunu -Konya Örneği-*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006.
- Öğretici, Bekir. “Cami Merkezli Din Eğitimi Kapsamında “Cami Gençlik Buluşmalarının” Önemi: Ümraniye Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/67 (2019), 729-737.
- Özçakı, Meltem. “Çağdaş Cami Mimarisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Border Crossing* 8/1 (2018), 133-160.
- Özçelik, Zehra Bürde. *Geleneğin Etkisi ve Gelecek Beklentileri Bağlamında İstanbul’da Üçüncü Milenyum Dönemi (2000-2020) Camileri*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Safa, Mustafa. “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Cami Merkezli Yurtdışı Din Hizmetleri: Kanada Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/66 (2019), 1359-1375.
- Safa, Mustafa. “Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği”. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2021), 127-152.
- Sağır, Elif – Dokgöz, Gül Deniz. “Türkiye’deki Cami Mimarisinde Taklit Sorunsalı”.

2. *Uluslararası Mimarlık ve Tasarım Kongresi*. Ed. Gökşen Aras. Çanakkale: Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları, 2018, 119-124.
- Sağır, Elif. *Konvansiyonel Cami İmgesinin Yenilikçi Mimari Denemeler Üzerinden Okunması*. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sargın, Havva. "Havra, Kilise ve Cami İç Mekânlarına İbadethane Kimliğini Kazandıran Mekânsal İmge ve Sembollerine İlişkin Ortak Kavramlar". Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Sarıhan, Fatma Zehra. *Türk Mimarisinde Cami İmajı Algısı (Biçim-Form Üzerinden Bir Yaklaşım)*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Sevinç, İrfan. "Hollanda'da Cami Eksenli Din Hizmetleri". *Dini Araştırmalar* 13/36 (2010), 105-134.
- Sheibaniaghdam, Danız. *Cami Mimarisinde Çağdaş Yaklaşımlar: Türkiye ve İran Örneği*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sınmaz, Serkan. "Külliyelerin Mekansal Tasarımı, Anadolu'da Külliyyelerin Gelişim Süreci ve Kentsel Tasarım Kurgusu". *Kent Akademisi* 10/4 (2017), 381-395.
- Şenat, Fatma Asiye. "2018 Yılında Gerçekleştirilen Cami Konulu İki Akademik Faaliyet Üzerine". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 473-481.
- Şenat, Fatma Asiye. "Ramazan Misafirliğinden Düzenli Devama: Camide Kadın Cemaat". *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (2017), 179-199.
- Şentürk, Recep. "Cami İslam Toplumunun Kalbidir". *Diyanet Aylık Dergi* 322 (2017), 28-31.
- Tan, Zeki. "Farklılıkları Bir Arada Yaşatmada Camilerin Önemi ve Yeni Mabet Dininin İnşası". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/15, 109-123.
- Taşar, Emin Selçuk. *Aslında Neyi Konuşuyoruz: Türkiye'de Cami Tartışmalarına (2009-2013) Yönelik Bir Söylem Analizi*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Taşar, Selçuk - Düzenli, Halil İbrahim. "Türkiye'de Cami Gündemi, Medya ve Mimarlık (2009-2013): Şakirin, Mimar Sinan, Çamlıca ve Sancaklar Camileri Üzerine". *Milel ve Nihal* 17/2 (2020), 299-332.
- Taşdemir, Abdullah Said - Erarslan, Alev. "Çağdaş Camii Tasarımında Yenilikçi Bir Yaklaşım. Marmara İlahiyat Cami; Plan ve İç Mekân Özellikleri". *ABMYO Dergisi* 52 (2018), 55-70.
- Tosun, Cemal. *F. Almanya'da Yaşayan Türklerin Din Eğitimlerinde Caminin Yeri ve Din Görevlilerinin Yeterlilikleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1992.

- Tüfekçioğlu, Ahmet Enis. *Güncel Cami Yapılaşmasının Kullanıcıları Açısından Bircimsel ve İşlevsel Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Yavaş, Habibe. *Vaazların Niteliği ve Katılımı Etkileyen Faktörler (Kadınlara Yönelik Cami Vaazları-Ankara-Yenimahalle Örneği)*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yavuzer, Hasan. "Diyanet İşleri Başkanlığının Kurumsal Yapılanması İçinde Cami Hizmetlerine Sosyolojik Bir Bakış". *Akademik Araştırma ve Dayanışma Derneği* 12 (2008), 175-199.
- Yazıcı, Nesimi. "Din Hizmetleri Açısından Caminin Yeri ve Önemi". *AÜİFD* 48 (2007), 1-10.
- Yıldız, Sariye. *Camilerde Kullanıma Yönelik Problemlerin Saptanması: Ankara Çukurambar Örnekleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yılmaz, Hüseyin. "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/14 (2007), 107-130.
- Yılmaz, Rümeyza. *Sosyal Değişim Açısından Mabetlerin Kurumsal İşlevselliği İstanbul Camileri Örneği*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yuca, Yakup. *Türkiye'de, Geçmişten Günümüze Camilerin Eğitim Fonksiyonları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yüce, Nefide. *Göçmen Kadınların Dini Sosyalleşmesinde Caminin Rolü (Danimarka/Kopenhag Kocatepe Camii Örneği)*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.